

Кохання і війна: *Проститутка Зося Ангела Церквеника*

DOI: 10.4312/Obdobja.44.67-73

Olena Dzjuba-Pogrebniak, Instytut filologii, Kyjivskij nacionalnyj universitet imeni Tarasa Ševčenko; olenadp@ukr.net

Literatura o prvi svetovni vojni je predvsem pričevanje o človeških zločinih proti življenju, morali in dosežkom človeške civilizacije. Vendar so v njej neizogibno prisotne tudi zgodbe o ljubezni, odnosih med moškim in žensko. Obstaja določena vrsta standardnih tem in situacij, ki so značilne tudi za slovensko literaturo. Hkrati pa najdemo dela, ki presegajo običajni kontekst pripovedi o vojni in ljubezni ter ponujajo drugačen, včasih globlji in bolj zapleten pogled na človeško dušo.

prva svetovna vojna, slovenska literatura, ženska, ljubezen, usodna ženska

Literature about the First World War is primarily a testimony of human crimes against life, morality, and the achievements of human civilization. However, it inevitably contains love stories and relationships between men and women. There is a certain set of standard themes and situations, also inherent in Slovenian literature on this topic. At the same time, one also finds works that go beyond the usual context of a story about war and love, offering a deeper and more complex view of the human soul.

First World War, Slovenian literature, woman, love, femme fatale

1 Вступ

У літературі про Першу світову війну та в культурній пам'яті про неї виробився певний стереотип сприйняття цієї війни (окопи, щури, газ, болото, кров), хоча в сучасних дослідників трапляються спроби по-новому глянути на перебіг війни, вийшовши за загальноприйняті тропи розчарування і розпачу, концентруючись на почутті братерства, лояльності й детермінації в солдатських шеренгах, навіть на можливість переживання приємності під час війни, охочої участі у виконанні всіх аспектів своєї служби, аж до вбивства свого ворога включно (Wilson 2018: 219).

Практично в усіх творах про війну неминуче з'являється тема кохання та стосунків між чоловіком і жінкою. Тут теж існує певний набір типових ситуацій і колізій. Передусім це: щемке прощання чоловіка, що від'їжджає на фронт, з дружиною/коханою; мрії чоловіка на фронті про повернення до дружини/коханої, читання/написання листів до неї; переживання дружин/дівчат за своїми чоловіками/коханими, очікування на відпустку/повернення та зустріч по приїзді додому тощо. Зазвичай ці аспекти у взаємовідносинах між жінкою та чоловіком розкриваються в рамках традиційної моралі та уявлень про шлюб, сім'ю та

Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Čustva in slovenska književnost*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025 (zbirka Obdobja, 44)
ISSN: 1408-211X, e-ISSN: 2784-7152
ISBN 978-961-297-712-2, 978-961-297-709-2 (PDF)

стосунки між статями. Проте війна як патовий стан людських взаємин призводить до руйнування традиційної моралі у відносинах між чоловіком і жінкою. У 1914–1918 рр. звичний вибух сексуальності, який супроводжує великі конфлікти, з'явився в тилу серед цивільних громадян. Попри зусилля офіційної лірики, популярної літератури та візуальної пропаганди, відпустка солдата нагадувала поведінку самця, що тривалий час утримувався. Численні свідчення солдатів доводять, що технічна війна спровокувала «сексуальну катастрофу» (де Ружмон 2001: 251). На це не могла не відгукнутися світова література. Невипадково лідер італійських футуристів Марінетті (2018) кинув гасло «футуристичної хтивості» на означення сексуальної революції, що супроводжувала — більшою чи меншою мірою — всі соціальні революції.

2 Сексуальність і Перша світова

Отже, і в літературі про Першу світову війну знайшли відображення вибухові імпульси людської сексуальності, що внаслідок впливу на людську психіку катастрофічних руйнівних подій часто набували хворобливих виявів. І йдеться не лише про сексуальні домагання вояків до жінок на фронтових і прифронтових територіях, потерпання жінок від сексуальних домагань тиловиків (включно з варіантом свекор-невістка), а й про образи жінок-зрадниць, які й самі були не проти вдатися до всіх тяжких гріхів, користуючись ситуацією, що склалася. Часто це й мотив дізнання чоловіком/хлопцем про зраду, невірність дружини/коханої, а в цьому контексті — трагічне повернення чоловіка після війни додому. Та серед усього цього розмаїття тем і мотивів у стосунках між чоловіком і жінкою, які повторюються в літературі про Першу світову, є твори, які «вириваються» за рамки узвичаєного контексту оповіді про війну і кохання.

У Марінеттієвому прославленні війни як мужнього і футуристичного часу «винищення націй, руйнування цілих міст, переселення народів, торпедованих ескадр, висаджених у повітря гір і цілих армій, які потрапляють у полон» (Марінетті та ін. 2018: 98), важливе місце посідає питання жінки та війни, стосунків жінки й чоловіка під час війни.

«У цьому готелі, очікуючи відправки на фронт, у поїзді, серед смороду солдатських сіро-зелених, перефарбованих окопами шинелей, та у будь-якій штовханині я буду продовжувати гарячково диктувати цю книгу» (Марінетті та ін. 2018: 13) — цей початок одного з творів письменника звучить надивовижу схоже на початкові речення багатьох книг-сповідей про Першу світову війну авторів багатьох країн, але вже продовження зазначеної фрази — «жорстоко стискаючи чарівне та пружне тіло тієї абстрактної жінки, створеної з сотні уламків пам'яті, яку кожен забирає із собою на війну» — дає змогу зрозуміти, що йдеться насправді про текст зовсім іншого стилю — *Мистецтво зваблювати жінок* (1917), своєрідний маніфест, в якому автор обстоює думку про війну як природне доповнення, потрібне і землі, і небу, і, звісно, жінці (Марінетті та ін. 2018: 31). «Мистецтво та війна — два великих прояви чуттєвості; плотолюбство і хіть —

їхні квіти» — втручає йому Валентина де Сен-Пуант, художниця, письменниця, бунтівниця, авторка *Маніфесту футуристичної жінки* та *Футуристичного маніфесту хтивості* (Марінетті та ін. 2018: 125).

Мистецтво зваблювати жінок Марінетті (2018) цікавий текст з погляду на теми кохання та війни, який дає немало підстав для полеміки. Численні твори різних письменників про Першу світову в чомусь підтверджують, але здебільшого категорично перекреслюють постулати цього «збірника моральних правил, не надто вимогливих, досить м'яких і дуже повчальних» (Марінетті та ін. 2018: 40), бо життя і література свідчать про інше ставлення до цієї проблеми. Хоча в окремих випадках знаходимо суголосність настроєвої палітри твору про війни з певними постулатами Марінетті (2018).

Жінка закохується в сильного і сміливого добровольця, який іде на фронт, але зраджує йому з першим зустрічним підлітком, калікою або й дідом, якщо той вибрав слушний час.

Слушний час завжди можна знайти, оскільки наречений чи чоловік далеко на війні.

Війна, створюючи у всьому й у всіх відчуття мінливості, нестабільності та руйнування, позбавляє жінку сором'язливості, вірності слову і робить її готовою до оновлення серця і почуттів.

Щоб нівелювати неминучу зраду, кожен солдат має підтримувати принаймні шість епістолярних зв'язків, готуючи себе до солодких різноманітних зустрічей після переможного повернення. (Марінетті та ін. 2018: 40–42)

Далеко не вся література про Першу світову могла б стати підтвердженням істинності футуристичних версій Марінетті (2018), але їхню небезпідставність можна бачити на прикладі багатьох творів, чії автори були далекі від футуризму і взагалі надихалися не теоретичними концепціями, а конкретними враженнями життя.

3 Проститутка Зося Ангела Церквеника

Серед книг про Першу світову війну з'являються тексти, в яких тема кохання не тільки є рушієм всієї дії твору, а й пов'язана з образом фатальної жінки, що є нетиповим для цієї літератури. У такому контексті можна розглядати *Проститутку Зося* Ангела Церквеника (1921). На творчості словенського драматурга, прозаїка, публіциста і перекладача Ангела Церквеника помітно позначився досвід перебування на галицькому фронті Першої світової. У своїй прозі та драматургії він часто звертається до пережитих воєнних жахів і зокрема питання можливості збереження людяності, гідності почуттів і кохання в часи руйнування моральних та етичних цінностей. Жіночі та чоловічі образи його «галицьких» творів — «малі» люди із сильним внутрішнім стрижнем, моральним імперативом, який змушує їх відчайдушно обстоювати свою внутрішню незалежність і боротися за своє право на життя, кохання, справедливість. Так Мартін з оповідання *Помер за батьківщину* виступає своєрідним месником, який поквитався з полковником

Ульманом за знуцання над своїми вояками й за смерть юної дівчини в Хорохорині. А незакінчена повість *Маришка* (1923) розповідає про самозречену боротьбу молодой української матері за життя своїх донечок і за право жити у своїй хаті, на своїй Богом даній землі, у своїй рідній Дубрівці. Головну тему та мотив *Маришки* письменник використав у драмі *Хто винен?* (*Kdo je kriv?*, 1934), ускладнивши та поглибивши драматичну колізію взаємостосунків між німецьким солдатом і героїнею, яка чекає на повернення свого чоловіка.

Дія *Проститутки Зосі* розгортається у Львові на тлі війни та розповідає бурхливу історію взаємостосунків словенського офіцера та місцевої неординарної повії Зосі, своєрідної *femme fatale*. У словнику гендерних термінів зазначено, що

головними атрибутами фатальної жінки є її зовнішня привабливість, неординарність, енергія магнетичного, часто немотивованого впливу на чоловіка, маскуваня свого справжнього внутрішнього світу й характеру, авантюрна поведінка, емоційна екстатичність, почуття впевненості й самодостатності, стихійна жіночність, харизма, обізнаність із чоловічою психологією. Здебільшого інтенційність образу такої жінки пов'язується з деструктивним впливом на чоловіків, які в подальшому зазнають драматичного розчарування, пов'язаного з руйнуванням і розвінчуванням їхнього жіночого ідеалу. (Шевченко 2016)

Фатальна жінка демонструє необмежену владність, а чоловік часто постає іграшкою в її руках, засобом здійснення бажань і примх. Окреслюючи традиційний інвентар концепції образу фатальної жінки у статті *Femme fatale u hrvatskom romanu XIX. stoljeća (Geneza i funkcija motiva)* Немец (1995а) додає ще деякі характерні моменти: їхній образ амбівалентний, вони є поєднанням чарівності та бажанням нищити, а це надає їм динамізму і ставить у центр дії; вони наділені й духовними рисами, вони зазвичай інтелігентні, розумні, дотепні, домінують над навколишніми, свідомі себе, вміють маніпулювати іншими людьми, належать до високого суспільства, світу салонів, розваг тощо; з ними пов'язані чоловічі еротичні фантазії, вони є протилежністю пуританській проєкції жінки-матері, дружини, вірної Пенелопи, берегині домашнього вогнища. Кожна літературна епоха, продовжуючи традиції характеристики образу фатальної жінки, додавала якісь свої риси, художньо збагачувала їхні образи новими мистецькими нюансами та навіть вписала свої травми та комплекси, але, як зазначає Немец (1995а), уже з середини 19 ст. в літературі відбувається крен до реалістичної мотивації цих жіночих образів, що веде до людських його вимірів.

Перше побачення головного героя з омріяною загадковою незнайомкою («*Sanjal sem že tolikokrat o nji — že tolikokrat!*»), як і годиться для твору, в якому йдеться про кохання до фатальної жінки, відбувається за дещо таємничих обставин, у незвичній готельній атмосфері («*Hipoma se mi je zazdelo, da zrak v tej sobi ni podoben zraku drugih sob. Omamnost in pijanost sta prepletali motno temo*»). На неординарність, фатальність Зосі вказує вся її поведінка з перших митей зустрічі, риси зовнішності: її очі — «оці пантере», вона поводить з героєм, як звір

із жертвою, а він натомість намагається уникнути її поцілунків і ласок, навіть утекти, відчуваючи водночас і неймовірний потяг до неї, і фізичний біль від усвідомлення того, що вона проститутка, адже герой роману не належить до тих брутальних солдатів чи офіцерів, які сприймають жінку лише як об'єкт задоволення своїх потреб.

Образ проститутки Зосі несе в собі спростування загальноприйнятого в традиційних суспільствах поняття проституції. І цьому «допомагає» той злам життєвих основ, які принесла війна. Для Зосі проституція — свідомий вибір: «Veruj mi: jaz sem zavestna prostitutka — sem prostitutka iz ljubezni — ljubezni do iskrenosti in sovraštva do vsakega polovičarstva», — каже вона. Певно, вона з тих дівчат, які стали жертвою замилювання власною красою, цінуючи її як капітал, що має давати високі проценти: «Lepota, zunanja lepota je stvar — vsaj vsebinsko — stvar notranje sile človeške duše, je sugestija porojena v moji notranjosti. Lepa sem — to sem oddavna vedela in zato sem tudi stopila na to pot, ki je edina velika in vredna pot velike in vredne ženske. Resnična prostitucija je vse kje drugje doma». Зося вважає, що кидає виклик міщанській лицемірній моралі, яку зневажає, вона не відчуває себе приниженою, швидше ладна жаліти тих, хто живе в моральному рабстві. Зрештою героїчний жіночий виклик традиційній сексуальній моралі — діло далеко не нове, і в літературах світу не раз представлене. Як і широкий спектр чоловічих реакцій, відповідей, реплік на цю тему — від гуманістичних до цинічних.

Проститутка Зося — це ніби постійні діалоги-сповіді героя та героїні: проститутки Зосі, галичанки, та офіцера австрійської армії, словенця, для якого кохання є передусім чимось «ідеальним і душевним», прагненням до недосяжного ідеалу, «хворобою і досяганням, пошуками».

Постійним копірванням у своїх душах, пошуками відповідей на питання, що таке справжнє кохання, якими мають бути взаємостосунки чоловіка та жінки, герой і героїня наче підносяться над своїм реальним становищем і стають мало не на рівень розумувань із психології Еросу та філософії статей. Що ж, маргінальні голоси також можуть збагачувати вічні теми.

Зося, хоча й походить із відносно заможної сім'ї, не належить до вищих кіл суспільства, вона виросла в бідному середовищі провінційного галицького містечка, з дитинства плекаючи в собі любов до зневажених, знедолених і бідних. Хоча її портрет позбавлений витонченого аристократизму, вишуканості та гармонійності, Зосі притаманний магнетизм, і зовнішня краса, що захоує в себе всіх чоловіків.¹ Зося обертається переважно в офіцерських колах, які часто означені негативною конотацією: «v družbi rdečih, svinjskih obrazov».

1 Такою він її бачив коло театру ще до знайомства: «devojčica s kratkim krilcem, žametastim suknjičcem in črnim klobukom». А так виглядала під час першого побачення: «Dolga svilená halja z modrim trakom okrog pasu, globoko dekoltirana na prsih, v belih čevljičkih. Lasje so ji padali na rame — črni, kostanjevi. Temne, močne obrvi, temne, skoraj črne oči, blede črnkasta polt. [...] Šele sedaj sem opazil, da je to še dete, komaj doraslo, komaj živo, slabo, popolnoma nerazvito».

Проститутка Зося не є, як це може здатися на перший погляд, суто камерним твором про кохання, що розгортається в прифронтових територіях Галичини. У творі є чимало точок дотику до історичних реалій того часу, які весь час нагадують про себе. Доля героїв тісно вплетена в історичний процес. Тут маємо певну дистанцію між героєм та етнічним оточенням, в якому він опинився, його життям; Галичина побачена очима чужинця, який не надто переймається долею місцевого населення, який поглинений своїми справами, особистою драмою, тож лише мимохіть помічає якісь найхарактерніші речі, але ці поодинокі штрихи часто виявляються дуже промовистими, як-от, скажімо, випадок зі стратою старого русина в карпатському селі, або ж розмова з товаришкою Зосі Ерною про її національну самоідентифікацію.

Кінцівка *Проститутки Зосі* має відкритий характер. Зв'язок головного героя з Зосею ледь не губить його: не в змозі перебороти магнетизм незвичайної дівчини, він погоджується допомогти їй викрасти шпигунські відомості для росіян. Але напружена драматична пригода врешті завершується щасливо. Головний герой повертається до своєї частини, Зося вирішує «стати порядною». Шляхи героїв розходяться... але, вочевидь, ненадовго: кінцівка натякає на нову інтригу в їхніх взаємостосунках.

4 Висновок

Теми стосунків чоловіків і жінок торкаються майже всі твори про війну. В одних вона з'являється лише епізодично, органічно вплітається в канву твору, доповнює та увиразнює загальну картину воєнного лихоліття. В інших кохання є центральною або ж однією з провідних тем, а війна — лише тлом чи призвідцем розгортання любовних драм (*Kasija* С. Майцена, *Na frontu sestre Žive* Л. Крайгера, *Vrnitev* Й. Вомбергера, *Prostitutka Zoša, Mariška, Kdo je kriv?*, частково *Rosa* А. Церквеника, *In sonce je obstalo* Ф. Бевка та ін.). Ці твори різні за жанрами, стилістикою, художнім рівнем, але всі вони дають змогу простежити не лише як розкривається увесь спектр глибоких, суперечливих, трагічних і трагікомічних людських емоцій взаємостосунків, почувань за екстремальних кризових умов війни, а й отримати репрезентативний зріз літератури про першу світову, що засвідчить естетичні та художні пошуки письменників повоєнної доби. *Проститутка Зося* А. Церквеника, твір, який зараз маловідомий і за своїм художнім рівнем не сягає кращих зразків міжвоєнної словенської літератури, вирізняється з її корпусу особливим підходом до теми любовців під час війни та зверненням до образу не ординарної проститутки, а дівчини (що нетипово для творів (анти)воєнної тематики 20-30-х рр.), яка наділена рисами, типовими для *femme fatale*: краса, неординарність, розум, знання чоловічої психології, вміння маніпулювати чоловіками, магнетичний (часто деструктивний) вплив на чоловіків, схильність до авантур тощо.

Література

- BEVK, France, 1963: *In sonce je obstalo*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- CERKVENIK, Angelo, 1921: *Prostitutka Zoša*. *Kres* I/3–4 in 9–10. 41–45, 97–100, 109–111, 129–133, 161–163.
- МАРІНЕТТИ, Філіппо Томмазо, ДЕ СЕН-ПУАНТ, Валентина, ФАНІ ЧІОТТИ, Вінченцо, 2018: *SEX i фашизм*. Київ: Видавництво «Залізний тато».
- NEMEC, Krešimir, 1995a: *Femme fatale* u hrvatskom romanu XIX. stoljeća (Geneza i funkcija motiva). *Forum* 57. 1–2.
- NEMEC, Krešimir, 1995b: *Tragom tradicije*. Zagreb: Matica Hrvatska. 58–75.
- ДЕ РУЖМОН, Дені, 2001: Любов і західна культура. Львів: Літопис.
- ШЕВЧЕНКО, Зоя (укладач), 2016: Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. <http://a-z-gender.net/ua/fatalna-zhinka.html>
- WILSON, Ross J., 2018: Nadal trva: trauma i pamięć I wojny światowej. *Teksty drugie* 4. 218–235.